

Сава Чалий

Автор:

Іван Карпенко-Карий

Сава Чалий

Іван Карпович Карпенко-Карий

Іван Карпенко-Карий

Сава Чалий

Трагедія в 5 діях і 7 картинах

Дієві люде

Потоцький - коронний гетьман.

Шмигельський - шляхта.

Жезніцький - шляхта.

Яворський - шляхта.

Качинська - шляхта.

Кася - її дочка, шляхта.

Зося Курчинська, потім жона Чалого.

Сава Чалий.

Гнат Голий - його побратим.

1-й, 2-й, 3-й запорожці.

Медвідь - спершу селяне, потім гайдамаки.

Грива - спершу селяне, потім гайдамаки.

1-й, 2-й, 3-й чоловіки.

Гайдамака.

1-а, 2-а баби.

Нянька біля дитини Чалого.

Кульбаба - гайдамаки.

Кравчина - гайдамаки.

Яків - гайдамаки.

Молочай - гайдамаки.

Микита - гайдамаки.

[Потап - козачок.]

Дія перша

Середина пустки. Лави. Стіл на трьох ногах. Піч наполовину розвалена.

На стіні висить жидівський халат. На сцені нема нікого.

Ява I

Медвідь і Грива, входять.

Грива (з косою направець в руках. З дверей). А хто тут е, озовися!

Медвідь. Нема ще нікого, рано!

Грива. А тут безпечно справді.

Медвідь. Еге! Ніхто з сіпак дворових не загляне; а на селі то так скрізь і зорять, щоб не збиралися на раду.

Грива. Сюди ніхто і носа не наверне! Одно - далеко від двора, та ще й в яру глибокім, а друге - пустка, то побоятся, щоб часом, бува, не здибав тут їх Сава Чалий.

Медвідь. Пани тут всі навколо тільки Сави Чалого бояться, а наш брат їх ні краплі не страшить, так вже привикли всіх вважать за бидло! А ти ж куди прямуеш?

Грива. У ліс до Сави.

Медвідь. Він буде тут сьогодні. Обіщав прийти на раду.

Грива. От і гаразд. А Сава митець!

Медвідь. Запорожець, та й запорожець, бра, не кожний з ним зрівняється. Він вчений сильно: учився, кажуть, в Києві у братстві. Його й на Січі поважають, там і батько його старий в повазі був.

Грива. Вигодував Чалий сина Саву козакам на славу.

Медвідь. Кошовим хотіли Саву обібрать, так щось не тее... Старшина, знать, проти нього.

Грива. Кажуть, Сава не згоджується з тим, що завелось тепер на Січі. Він хоче людей і віру боронить, а старшина більше тягне за панів

Медвідь. Так от він і кинув Січ! Побратавсь з Гнатом Голим, і скрізь по Україні панів лякають вдвох.

Грива. Удвох? Ото сказав! Удвох нікого не злякаеш. У них ватага е велика, та все такі завзятці, що й чорт ім сам не брат!

Медвідь. Якби таких побільше, то легше б нам жилось... Глянь!

Грива. А що ти тут побачив?

Медвідь. Тільки лапцардак зостався.

Грива. Жидівський?!

Медвідь. Еге... У цій корчмі жид-орандар сидів немилосердний. Тільки хто писне, бувало, проти нього, зараз у двір; а у дворі за жидом тягнуть, як за братом, бо він всі переправи, всі попаси держав і мито брав... Обдирав людей на панську і свою користь. Дознавсь про цее Сава і пристращав орандаря. Орандар сторожею корчму обставив і ще гірше почав грабувати. Тоді Гнат Голий сторожу розігнав і всіх порізав.

Грива. І це давно було?

Медвідь. Та на тім тижні.

Грива. Диво, що нових жидів-орандарів і досі тут нема.

Медвідь. Бояться.

Грива. Ніщо їх не лякає, коли поживу чують! Не вспіє кров засохнуть тим, що вчора вбито, диви - вже нові орандарі в, корчмі сидять.

Медвідь. Вірні панські слуги.

Грива. А людські п'явки.

Медвідь. Якби не орандарі, з панами легше б було жити.

Грива. Якби не пани, то й орандарів би не було.

Медвідь. І то правда. І скажи на милість: ну, будем казати, пан, хоч він і католик, так хрест же в нас один; а жид - невіра... Чому ж не з нами, а з жидами пани живуть так, як брати? І звідкіля воно це взялося? Невже так споконвіку?

Грива. Ні. Дід мій сто двадцять літ прожив на світі, так він казав, що між людом і панами була братерська згода, і всім тоді жилося, як в раю.

Медвідь. А з чого ж сталося усе?

Грива. Як зачепили попи їх нашу віру, а пани їм стали потурати, так прогнівили бога - і пішло, і пішло! Так от звідкіль та ненависть іде; а тепер вже до живого допекло! Чуєш?.. Гупотить?! (Бере косу в руки.)

Медвідь. Це, певно, наші. (Прислухається.) А як сіпаки, панські козаки примітили, то заберуть отут, як тих курей на сідалі.

Грива (трясе косою). Я не здамся.

Медвідь (показує кінець палиці, на котрій спис). Та й в мене є; але що ж ми зробим проти сили?

Надворі голос: "Гей, а хто тут є - озовися?"

Другий голос: "Певно, ще нема нікого, а може, й не прийдуть, побояться!"

Наші!

Грива. Ще не вчені. І якого бісового батька гомонять. Що за необачний народ - тільки зібрались вкупу, так і гвалт.

Медвідь. Заходьте в хату, не кричіть!

Ява II

Ті ж і багато людей.

Медвідь. Та тут і половини ще нема громади.

Гаврило. Так змовились: щоб не примітив двір, не всім збиратися на раду.

Медвідь. І це діло.

Гаврило. А хто ж оце чужий між нами?

Грива. Чужий я тільки на обличчя, а біда у нас одна. Тікаю з слободи у ліс.

Гаврило. Щасливий, що не піймали; а в нас з собаками вишукують і ловлять всіх утікачів. Здається, й не в тюрмі, а скрізь сторожа панська чатує.

Медвідь. Іди, Микито, надвір і стань лиш ти на варті. Тільки чатуй добре.

Микита. Очі витрішу, як сова, а вуха наставляю, як лисиця. (Вийшов.)

Медвідь. Ну що ж, пани-браття, чи будем панщину робить, чи будемо тікати?

Гаврило. Куди ж його втечеш від панських козаків?

Медвідь. Сава обіщав від погоні оборонять.

1-й чоловік. А де ж Сава? Коли б від нього раду нам почуть!

Медвідь. Сьогодні буде тут. Казав, що в двір загляне, бо хліба і пшона в них обмаль, а брат з людей харчі його товариш Гнат не хоче.

Гаврило. То подождем Саву.

Медвідь. А поки Сава прийде, треба нам обміркувать. Не один же чоловік, а ціла, мовляв, громада. Треба, щоб змовитись, щоб думка була одна у всіх, а то як прийде Сава, то в нас тоді почнеться суперечка.

Всі. Так, так!

Гаврило. Треба погодитись.

Медвідь. І знайте всі, що три дні тому назад, ото як ми чиншу платять не захотіли, лист пішов до Канева, що ми бунтуем! То глядіть, що сам Потоцький наскочить на село з волохами своїми і шкуру спустить з нас.

Гаврило. Трикляте життя! З кожним днем росте і чинш, і панщина, й податки - несила нам їх одбувать.

1-й чоловік. Нас заманили всіх на слободи, і як селились тут, то обіщали нам, що по два злоти в рік чиншу ми будемо платять у панську казну на вічність, а тепер...

Гаврило. Помалу, помалу набавляли, та вже дійшло до нікуди.

Медвідь. Звідкіль ти візьмеш заплатить у панську казну від кожного тягла сорок шість злотих і шістдесят вісім грошей?

1-й чоловік. Та ще й десятину дай: від пасіки, виходить, очкового, дві курки, двадцять яець, двадцять пасом прядива.

Грива. А осип жита та вівса; чи, може, у вас того нема?

Медвідь. Є. А подорожчина? Всього й не злічиш, бо кожний день вигадують нове: то шарварки, то заорки, то оборки, закоски, обкоски, зажинки, загірки, огребки...

Грива. А у нас ще не в зачет скільки: садить капусту, мочить льон, готувить його до пряжі, полоть просо, пшеницю, давать по черзі варту і на тік, і в двір, і в корчму!

Медвідь. Так, як і у нас! Скрізь однаково.

Всі. Хоч здихай!

1-й чоловік. Або тікай, або здихай, або роби щодня на панську казну.

Медвідь. А оце вчора загадали нову панщину.

Гаврило. Яку? Я ще не чув!

Медвідь. Один день за березову кору, один день за рижики, один день за опеньки, і ще - це вже прямо на сміх - один день панщини за ті квітки біленькі, круглі, як горох, що напровесні ростуть у лісі.

Грива. За просеренки б то?

Медвідь. Може, ще й за просеренки загадають, а то квіточки такі пахучі весняні, забув, як їх називали, либонь, конвалія, чи що?

Грива. Пахучі, кажеш?

Медвідь. Еге, такі біленькі.

Грива. Ага! Щоб і квіток не нюхали даремно. Ну, в нас до цього ще не додумались.

Медвідь. Додумаються! Один у другого повчаються! Я певен, що ще за сонце і за місяць будемо панщину робить, бо вони ж світять даремно тільки панам.

Всі сміються.

Гаврило. От і розсмішив нас Медвідь.

1-й чоловік. Що ж його робить?

Всі. Тікати!

Гаврило. Куди?

Грива. Тікають люде звідсіль: одні до гайдамаків пристають, другі шукають нових слобід.

1-й чоловік. Та йти самому в ліс не штука, а от як жінку, діток безпомічних покинуть тут,- на них же упаде і помста, й кара.

Гаврило. Нема кому дати всім пораду добру.

Медвідь. Так от же Сава обіщав усіх нас вивести звідсіль.

Всі. Так будемо тікати!

Ява III

Ті ж і Микита, вбіга.

Микита. Від лісу йде великий гомін, багато десь людей зібралось. Брязк такий, неначе військо.

Грива. Може, це Чалий зібравсь обчистити панські комори.

Медвідь. Ану лиш, цитайте! (Прислухається біля вікна.)

Тиша.

Медвідь. Еге, чутно вже клекіт. Коли йдуть гучно, гомонять, то це не гайдамаки, а, певне, панське військо! Треба нам вийти звідсіля, бо як прийде охота освітить шлях, то корчму цю зараз запалять. Перше я вийду. Сидіть тихо. Та слухать: що звелю - робить всім миттю! (Вийшов.)

Ява IV

Ті ж, без Медведя.

Грива. З Медведя добрий був би ватажок.

1-й чоловік. Еге.

Гаврило. Як скаже що, то зараз і послухаеш.

Грива. Добре слухаєм: звелів же сидіть тихо, а ми гомонимо.

Мовчать. Тиша який час. Хтось кашлянув.

Грива. Не кашляй!

Легкий сміх.

Ява V

Ті ж і Медвідь.

Медвідь. Корчму минули. Та не мине нас, братці, лиха година! Це Потоцький з волохами своїми прийшов провчити нас за те, що ми не хочемо платити чинш.

Всі. От і діждали.

1-й чоловік. Пропаші ми!

Гаврило. Закатує.

Микита. Я піду назирці за ними, коли що трапиться - дам звістку, а ви тут Саву дожидайте!

Ява VI

Ті ж і Сава Чалий, одягнений по-запорозькому, а з ним дві баби, одягнені бідно, замучені.

Медвідь. І ждати не прийшлось.

Всі (один одному тихо). Сава, Сава, Сава!

Сава. Я, пани-браття!

Микита вийшов.

Сава. Чи поховалися сюди, як від шуліки горобці, а чи на раду всі зібрались?

Медвідь. Зібралися на раду, пане отамане, а тим часом і шуліка в село прилетіла.

Чалий. Сюди прилетіла, а звідсіля, може, не полетить. Тепер там, біля двору, мій побратим Гнат Голий з десятком добрих молодців Потоцького чатує, а завтра вже пошмалим крила.

Медвідь. Коли б же то!.. А це що за молодичі?

Чалий. Не знаю. Я тільки що зустрів їх, ховались тут, в яру, і вспів дознатись тільки, що в Лебедин з Немирова тікають. Ну, розкажіть, що робиться в Немирові у вас?

1-а молодиця. Ох, лебедики, бодай і не казати, нема у нас в Немирові ні права, ні суда, нема кому і пожалітись: до пана вельможного, до самого гетьмана Потоцького не можна доступитись, а шляхта урядова, особливо пан Жезніцький, робить те, що сам захоче. Не буду вже розказувати за других, а скажу тільки про себе: сина мого, единичку, Гаврила Гуску,- це таке прізвище у нас,- пан Жезніцький повісив.

Всі. Ирод!

Чалий. Що ж син твій зробив лихого, що так покарано його?

1-а молодиця. Він швець, син мій Гаврило, швець, лебедику. Гарний швець, швець на весь Немирів; такого шевця нема ніде... Вже як пошиє кому чоботи, то і скидаючи, і взуваючи дякують. Еге. А пан Жезніцький признав його за гайдамаку! "Ти,- каже,- чоботи шиєш гайдамакам!" Чи він же знає, кому шиє? Чи ксьондз, мої лебедики, чи гайдамака, чи пан, чи свинар, йому усе одно - шиє! Побий мене бог, шиє, і гарно шиє: чи свинар, чи пан - шиє однаково!

Чалий. Та як же так, ні з сього, ні з того - гайдамака?!

1-а молодиця. Ні, лебедику, ні, мій голубчику,- і з сього, і з того! Правду кажу, як перед богом,- і з сього, і з того! Пан Жезніцький звелів пошити собі чоботи, хороші чоботи, козлові. І пошив мій син йому чоботи, настоящі козлові, хоч би й гетьманові, такі гарні. І запросив мій син п'ять золотих за ті чоботи - козел і весь набір панів, а тільки дратва та ще підкови, гвозді і шитво - і за все п'ять золотих. А пан Жезніцький розгнівався, каже: "Ти за честь повинен мати, що мені чоботи пошив, а ти п'ять золотих, гайдамако, правиш? У тюрму його!" Було б уже віддати йому ті чоботи, а Гаврило розгнівався, чобіт не дав і в тюрму йти не захотів. Прислали козаків і взяли його. Я вже і чоботи носила панові Жезніцькому, і оддавала так, без грошей. Не взяв. І Гаврило повісив.

(Плаче.)

Медвідь. Так от яке життя...

Чалий. І на очах у гетьмана самого. Куди ж ви йдете?

1-а молодиця. Тікаємо у Лебединський монастир.

Чалий. Ви, мабуть, сестри?

2-а молодиця. Одна біда людей една! Я, мій соколику, перекупка. Торгувала в Немирові-таки, вибачайте, яйцями, курми, молоко продавала і тим сама жила і шестеро дітей годувала, бо чоловік давно подався десь в світі, то я одним одна зосталась. І так собі торгую, і так собі бідую, і так собі діток годую!.. Що ж би ви думали, мої соколики? Той самий пан Жезніцький та ще Яворський-пан беруть та й беруть у мене в борг: і яйця, і всяку живність, вибачайте, а грошей не дають... Вони попривикали так: жиди дають ім все дурничкою. Так же жиди мають і від них користь: чи поскаржиться там на християнина, чи кого одурить, то за нього заступляться. А за що ж я їх буду дурно годувать? Я в казну чинш платю. І почала я з них гроші править і при инчих панах, і так, де зустріню... Так пан Жезніцький велів мені, щоб я з своєї батьківської хати вибиралась. Твій чоловік, каже, гайдамака, і його хата піде в казну. Я не хотіла, сперечалася... Тоді пан Жезніцький витяг мене і дітей з хати, а хату запалив, і вона згоріла. От я й зосталася з торбами. Трое дітей померло, старшенькі пішли у найми, а я з кумою іду у Лебедин,- може, хоч помремо спокійно.

Всі (тяжко зітхаючи). Горе в світі, горе в світі!

Чалий. Одведіть їх хто у першу хату, нехай дадуть притулок, а завтра я спровадю їх у Лебедин,- нехай там моляться за нас.

Медвідь. Проведи їх, Паньку, до мене.

Панько. Ходім.

1-а і 2-а молодиці. Спасибі, добрі люде, за ласку. (Виходять.)

Ява VII

Ті ж, без Панька і молодиць.

Медвідь. Ну, пане Саво, будь нашим отаманом. Порадь, порятуй, поки ще й нас не повішали та не попалили.

Всі. Заступись!

Чалий. Аби слухали.

Медвідь. Що ти звелиш, все зробимо.

Всі. Все, приказуй!

Чалий. Гаразд. Тільки перше всього ви знать повинні й наші думи, і наші сили, щоб зважить все, на що йдете, та щоб не ремствували потім, коли нам буде неудача, бо ждати всього треба...

Всі. Слухаєм, слухаєм!

Чалий. У Чорнім лісі, в яру глибокім, в гущавині такій, що тільки вуж пролізе, ми кошем оташувались. Позад коша глибоке провалля, а спереду і з двох боків рови глибокі покопали і, порубавши столітні дуби, один на одного звалили. Війська маєм ми всього двісті чоловік і одну гармату. Це наші сили, це наш замок, куди в пригоді ми можемо заховатись! У цьому місці не то що пан Потоцький, а всі українські пани нехай зберуться, нас не добудуть, аби харчі були.

Грива. Я пристаю до вашого коша! І, поки смерть мене не скосить, косити буду сам!

Медвідь. І я пристану.

Чалий. Тепер, коли ви знаєте, які в нас сили, послухайте і наші думи.

Всі. Слухаєм, слухаєм. (Слухають, витягнувши голови.)

Чалий. Я всю Україну об'їздив і серцем всім переконався, що жити тут немає сили: отак, як вам, отак, як цим немировським бабам, отак усюди всім! Пани з жидами, вірними своїми слугами, укупі знущаються над всім поспільством і знову зневажають віру православну, заводячи скрізь унію свою. Немає инчого рятунку: стару Україну покинуть треба всім і заснувати нову на вільних козацьких степах біля Лугу Великого, за порогами понад Дніпром. Нехай зостануться мостивії пани самі в своїх маєтностях великих і нюхають ті весняні квітки, за котрі панщину робити заставляють! Скажіть же всі, чи згодні ви зі мною?

Всі. Згода, згода!

Медвідь. Веди нас, Саво, куди знаєш.

Всі. Всі підемо.

Грива. З тобою, Саво, і на смерть не страшно.

Гаврило. Як умирать, то й умирать.

1-й чоловік. Таке триклятее життя, що жалкувать його не варт.

Медвідь. Ми всі наважились уже тікати; та тільки як же воно буде, коли не пустять, коли з путі знов за чуприни всіх нас приведуть назад?

Всі. Еге... як же воно буде?

Чалий. Завтра всі будьте готові покинути село. Улягома, коли в дворі погасять світло, ми запалим оцю хату. Це буде гасло. Рушайте всі тоді з худобою, жінками й дітьми до нашого коша, дорогу вам покажуть; ми ж нападєм на двір і разом з тим підпалим всю оселю. Нічна доба, пожежа, пальба з мушкетів і гармати перелякають так усіх панів і слуг їх вірних, що вони, мов вівці, очмаріють і всі розбіжаться врозтіч!..

Ява VIII

Вбігає Микита. Ті ж і Микита.

Микита. Ой пани-браття, страшно й розказувать, не то дивитися, що зараз робиться в дворі... Всі. А що там?

Микита. Зігнали все село до двору.

Чалий. Ну?

Микита. Все дворище освічено смоляними бочками. Волохи стали у дві лави, а поміж лав стоїть народ. Позад людей волохи кінні, і, нахиливши гострі списи до людей, на них всі наступають. Народ іде по лаві, а тут волохи з двох боків б'ють всіх по чім попало батогами! Коли дійдуть всі до кінця лави, то знов женуть людей в другий кінець і знову б'ють всіх батогами... Гвалт стоїть страшенний. Старий Харко лежить вже мертвий!

Медвідь. Прокляті! Прокляті! Батька вбили... (Хватає себе за волосся.)

Всі. О-о-о!

Микита. На ганку сам сидить Потоцький, і на його очах волохи роблять осудовисько з жінками і дівками!

Всі. Веди нас, Саво!

Медвідь. З дрючками, з косами - ми будем боронити рідних!

Всі. Помремо всі разом!

Медвідь. Запалим зараз все село і двір.

Всі. Запалимо! Саво, веди нас!

Чалий. Не можу я на страту всіх вести вас безоружних! Я сам тремтю увесь від злоби, а мушу здержувать себе!.. Он як озвірюють наші серця! Та краще жить з вовками в лісі, аніж з мостивими панами на слободах!

Ява ІХ

Ті ж і Гнат.

Гнат (на ньому куртка і штани з телячої шкіри, на ногах постоли, сорочка обмочена в дьоготь; при боці шабля, в руках мушкет). Сава тут?

Чалий. Тут! Все знаю, брате, я і стою, як лев, прикований на ланцюзі; безсилля гнітить душу, а злість і помста палять серце!

Гнат. І злість, і помсту ми зараз вдовольним! От слухай. Як тільки запалили смоляні бочки і почали згнущатись над людьми волохи, ми в мить одну усі бочки киреями накрили, і вони погасли. На дворі темно стало так, мов хусткою всім очі зав'язало. Волохи очмаріли і всі стояли нерухомо; а ми тим часом коням їх, що у конов'язі стояли, розпорювали животи. Не встигли ще до розуму прийти волохи, як крикнули страшенно ми: "Сава Чалий!" Волохи кинулись тоді до коней. Ми плюнули їм в вічі з десяти мушкетів і понеслися на своїх конях в степ!

Чалий. Орле мій, брате мій. (Обніма Гната.)

Гнат. Тепер же от що: тікайте всі до хат своїх.

Всі. Ведіть нас на волохів!

Чалий. Ідіть, привчайтесь слухать!

Виходять.

Медвідь (на виході). Ой горить душа! (Вийшов.)

Грива. Ех, жаль, що тут немає хоч поганенької якої шкапи, вже б я від вас теж не відстав, а коса у мене добра й довга. (Вийшов.)

Ява X

Сава і Гнат.

Гнат. Коли погоня буде, вони розділяться на три шматки. Своїх поставив я в засаду. Ми кинемось на них з обох боків і ззаду, пальнувши перше із мушкетів; прочистимо ряди шаблями, а потім всі урозтіч!

Чалий. А коні наші де?

Гнат. Тут, біля дуба, у яру.

Вбіга Медвідь.

Медвідь. Летять волохи мов скажені, і шлях освічують верхові смоляними лихтарями.

Гнат. Від такого світла далеко не побачиш! Ходім! Поки вони піднімуться на гору, ми яром будем біля наших!

Чалий. О, коли б я мав тепер сто рук і в кожній зміг тримати десять шабель, щоб заплатити гордині і покарати її пиху, то і тоді б, здається, ще не вдовольнився. Ну, брате, або дома не бути, або слави добути!

Завіса.

Дія друга

Палац. По підняттю завіси на сцені пусто.

Ява I

Входить Шмигельський, за ним Жезніцький.

Жезніцький. Ха! То пану так здається; я ж запевняю, що новий цей ватажок є справжній Сава Чалий.

Шмигельський. Пан Жезніцький готов всім посполитим дати одно ім'я "Сава Чалий" і разом всіх на палю посадить!

Жезніцький. Пан Ян щось проти мене має, бо скільки раз траплялось, що пан мені все робить і говорить навпаки!

Шмигельський. Не по душі мені кривава праця! А пан Чеслав купається щодня в хлопській крові і кожний день шукає нових жертв тільки для того, щоб вдовольнити свою жадобу крові.

Жезніцький. Помилка то велика! Я хлопів непокірних на користь краєві караю... Важкий це обов'язок, правда; тим більша честь тому, хто його виконує.

Шмигельський. Честь?! Фі! Мучить безоружних хлопів, втипати їм голови, садить на палю - це не шляхетське діло, для того є волох, татарин, німець...

Жезніцький. Я б пана Яна з охотою на палю посадив за такі речі.

Шмигельський. Нехай пан Чеслав стережеться, щоб часом справжній Сава його не зловив і не утнув йому язик.

Жезніцький. Сава сидить у мене тут в тюрмі, а пана Яна жде тюрма і кара за те, що він сприяє хлопам!

Ява II

Ті ж і Потоцький з гайдуками і козачками.

Жезніцький і Шмигельський кланяються.

Потоцький (до Жезніцького). Ну, що твій Сава?

Жезніцький. Мовчить.

Потоцький. Допитувать не вмієш!

Жезніцький. Кістки всі потрощив; диявол би, здається, вже забалакав, а він немов глузує: знай, усміхаючись, мовчить. Я певен в тім, що цей шакал не хто другий, як Сава Чалий!

Потоцький. Ми двох вже Сав на палю посадили - одного вслід за другим; а через день піймався третій гайдамака, і Савою себе він теж назвав! Тепер мовчить, як кажеш, і ми не знаєм, хто він?!

Жезніцький. Сава Чалий, присягаю! Перші два - то були прості хлопці, бо не видержував тортур з них ні один, принаймні хоч кричали, а цей диявол очима тільки світить і мовчить - це Сава, присягаю!

Шмигельський. Такий самий Сава, я чув, сидить в тюрмі у Білій Церкві за те, що ограбив московських крамарів. Сав тепер багато по Україні...

Потоцький. Повісь його, то менше буде Сав.

Жезніцький. Щоб страху хлопам більш нагнать і заспокоїть шляхту, його живим розрізати на шматки і розіслати на ярмарки, а голову на майдані в Немирові поставити, щоб знали всі, що Саву вже піймали і тяжко покарали!

Потоцький. Так і зроби.

Жезніцький. Може, пан Ян прийде подивиться на операцію?

Шмигельський. Коли пан Чеслав з людського м'яса буде їсти бігус, тоді прийду і я на звіра подивитись!

Потоцький (встає). Що за речі?.. Жезніцький виконує мої накази, то й я, виходить, звір такий же, як і він? Прошу думати перше, а потім говорити.

Жезніцький, потираючи руки, вийшов.

Потоцький. Якби я не любив пана Шмигельського за його розум оригінальний, то за слова такі Жезніцькому я дав би право побалакати з паном Яном за стіною!

Шмигельський. Нічого дивного у тім би не було! Тигри і шакали тепер більш в ціні, ніж люде з серцем і характером шляхетним!

Потоцький (сідає). Пан Ян, побувши при дворі у Морштина, набрався химерних поглядів на хлопа, і тим самим він зопсував рицарський характер - став баба!.. Морштин єсть ворог України, він милосердієм своїм над хлопом поміг тому, що купи гайдамацькі скрізь розплодились, і все псують, і нищать край, що ледве зміг ожити після руїни.

Шмигельський. Ясновельможний пане! Навіщо ж так багато мук і кров? Кари криваві й муки зроблять хлопа нашого шакалом, шакалові ж лиш м'ясо пахне всюди!

Потоцький (гнівно). Хлоп був шакалом, єсть і буде! Паля і шибениця - от мій девіз!

Шмигельський. Ясновельможний пане, прошу ласкаво звернути увагу на мої речі. Прошу не гніватись і дати вельможне слово, що я речами своїми не одверну від себе ласку панську.

Потоцький. Тільки для того, що пан Шмигельський оригінал, я буду слухати.

Шмигельський. Біда у тім, що вельможне панство не знає і знати не хоче, як хлоп живе! А хлопіві далеко гірше живеться, ніж панським коням та собакам!

Потоцький. Ну, що ж би ти хотів? Щоб я поставив усіх хлопів замість коней на стайні, давав їм їжу, нігті їм обтинав, чесав їм кудли, чи як? Або щоб в палаці моїм замість собак на килимах лежали хлопіві? Ха-ха, тоді прийшлося би вікна всі повибивати, бо й сам би чорт не висидів у кімнаті, коли з десятків хлопів там

покласти!

Шмигельський. Я не для того просив дозволу говорити і ласки панської мене послухати, щоб пан вельможний пожартував над тим, що я давно хотів сказати, від чого в мене серце кров'ю окипає.

Потоцький. Чого ж ти хочеш? Щоб я був хлопам хлоп?

Шмигельський. Ні. Ясновельможний пан - монарх народів своєму; під власною рукою він має двісті тисяч хлопів, він мусить знати народ свій і як народ його живе, а він того не знає...

Потоцький. А сто дияволів! Ти гнів воружиш в серцеві моєму! Відкіль же хлопа знаєш ти?

Шмигельський. Я жив серед народа, я братався з ним, з одної миски їв і рядом спав!

Потоцький. Фі! Мені здається, що у пана Шмигельського і тепер в сорочці кузки лазять!

Шмигельський. Але то не заважає мені знати, що скрізь великі податки нищать хлопа і хлоп не має права писнуть, бо карати його має право усякий челядинець панський. Ніколи б смут цих не було, і ми б про гайдамак не чули, якби в відносини до хлопів закладені були справедливість, любов вселюдська, бо хлоп український з природи добрий...

Потоцький. Розбещений і злий з природи! Не знає сам, чого він хоче, і рад би світ весь запалити і самому згоріти в тому вогні! Кидає працю, іде в ліси, живе грабунком, а за поміччю таких харцизів, як Сава Чалий, збирається у купи і нападає не тільки на двори, але й на замки, і ллє річками кров шляхетську! Так що ж, чи не звелить нам пан сидіти згорнувши руки і ждати, поки усіх нас не поріжуть хлопи?

Шмигельський. Ясновельможний пане, прошу не гніватись, я ще своїх думок не висловив цілком! Я не кажу, щоб нам сидіти згорнувши руки. І суд, і кара мусять робити своє діло; я тільки хотів, щоб пан вельможний зауважив причини ті, з

яких піднявся гайдамацький рух, щоб власною рукою й правом вельможний пан, як монарх, причини ті навіки зніс зо всієї України; щоб справжній суд тільки по кодексу судив і всіх однаково карав! Тоді не буде місця для шибениць, тортур і паль, бо кров, коли її, як воду, точать, ту має силу, що не страшить і не придержує учинки, за котрі ніби ллється, але, як масло те в огонь, ще більше підлива в запеклі людські душі жадоби крові! Поки ж на Україні будуть кривди проти поспільства, якими б муками народ ми не карали, не діждуться спокою не тільки наші діти, але й онуки наші! Я скінчив!

Потоцький. Ха-ха-ха! Оригінал! Пан Шмигельський єсть знаменитий оригінал! Він проти всієї шляхти йде, проти законів Речі Посполитої, заступається за бунти, що хочуть потоптати під ноги навіть вдасть корони! Оригінал! За все, що пан сказав, звелів би зараз я його повісити, але тоді не буде у всій Речі Посполитій ні одного оригінала!.. Твою оригінальність я ціную й прощаю тобі твої безумні речі! Я не сердюся на пана так само, як ні один король не сердивсь на шута за його прикрі речі!

Шмигельський. То єсть образа, ясновельможний пане, я...

Потоцький. Ну! Оригінали сердяться не мають права, коли до їх химер прихильні і слухають їх королі! Вони повинні мати собі за честь таке поведження запанібрата! (Пауза. Сіда. Мовчить, потім говорить спокійно.) Бунти всі кров'ю підпливали споконвіку, і гайдамацький бунт потоне а чи погасне у хлопській крові. Це закон... Пане Яворський!

Яворський (підбіга). Слухаю пана!

Потоцький. Піди зараз...

Яворський. Слухаю пана... (Біжить до дверей.)

Потоцький. Пане Яворський!

Яворський (вертається). Слухаю пана!

Потоцький. Куди ж пан? Я ж ще нічого не сказав.

Яворський. Слухаю пана.

Потоцький мовчить. Яворський не встоїть на місці.

Потоцький. В великій залі зібралась шляхта околична.

Яворський. Так.

Потоцький. Нехай пан піде і запросить...

Яворський. Слухаю пана. (Біжить.)

Потоцький. Пане Яворський!

Яворський (хутко вертається). Слухаю пана.

Потоцький. Потап! Дай кухоль води!

Потап дає.

Потоцький. Прошу пана напиться!

Яворський. Бардзо дзінькую!* Я нічого не ів.

Потоцький. Прошу, прошу випить.

Яворський п'є.

Потоцький. Тепер пан спокійніше мене буде слухати до краю.

Яворський. Слухаю пана!

Потоцький. Запроси шляхту сюди, тільки не всіх разом - перше двох- трьох.

Яворський. Слухаю пана. (Біжить, але од дверей хутко вертається, так ніби його знов Потоцький кликав.) Слухаю пана!

Конец ознакомительного фрагмента.

Купить: https://tellnovel.com/ru/karpenko-kariy_-van/sava-chaliy

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)